AMIR TEMUR SALTANATINING G‘ARBIY, JANUBIY VA JANUBI-G‘ARBIY CHEGARALARINING KENGAYISHI

Berdiyev Firdavs
O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti ,,Xalqaro munosabatlar va jamoatchilik bilan aloqalar” fakulteti Siyosatshunoslik yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Amir Temur vaziyatni inobatga olib qaror chiqarishi, davlatining janubiy, g‘arbiy va janubiy-g‘arbiy sarhatlarini mustahkamlai uchun vaziyat paydo bo‘lganidan foydalanganligi, davlat chegara sarhatlarini kengaytirish va mustahkamlash uchun strategik urushlar ya’ni uch yillik, besh yillik va yetti yillik urushlarni tashkil qilib juda katta bo‘lgan hududlarni bosib olgani, Hindiston va Usmonlilar davlati bilan janlar olib borib ularni mag‘lub etib Temuriylar davlatini dunyo tan olishiga majbur qilgani mazkur maqolada o‘z aksini topgan.*

Kalit so‘zlar: *feodal tarqoqlik va parokandalik, mamlakatning g‘arbiy, janubiy va janubi-g‘arbiy hududlari, Xorazm, Usmonlilar davlati, uch yillik, besh yillik va yetti yillik urushlar*

Amir Temur 1371-1404 yillar orasida Eron, Mog‘uliston, Iroq, Ozarbayjon, Shom (Suriya), Armaniston, Hindiston, Gurjiston, Kavkaz orti zaminlariga harbiy yurishlar qildi.[4]

Mamlakatimizda XV asrning ikkinchi yarmidagi ahvoli juda achinarli edi, Chingizxon xurujidan shaharlarimiz vayron, dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq tushkun bir ahvolda qolgan edi. Nafaqat Movarounnahr, balki qo‘shni mamlakatlarda ham ahvol havas qiladigan darajada emas edi. Bu mamlakatlarda feodal tarqoqlik, parokandalik va ozaro urushlar avjiga mingan, ayrim harbiy siyosiy guruhlarning nafaqat o‘zlarining yaqin qoshnilarini yerlariga, balki Movarounnahr ustiga ham qilgan talon-tarojlik hurujlari kuchaygan edi. Xalqimizda «qo'shning tinch-sen tinch», degan naql bor. Qo‘shni mamlakatlar tinch bo‘lmagandan keyin, Movarounnahrda tinchlik, barqarorlik, iqtisodiy madaniy yuksalish qayoqdan bo'lsin?!

Amir Temur ozining ichki va tashqi siyosatida asosan mana shu omillarga suyangan holda ish tutadi. To‘gri Amir Temur ko‘p yillik kurashlardan keyin oz yurtida feodal tarqoqlik va parokandalikka barham berishga, el-yurtni mog‘ullar istibdodidan ozod qilishga, markazlashgan davlat tuzib, el-yurtni o‘z hokimiyati ostiga birlashtiridi. Lekin faqat birgina shu harakatlarning o‘zi bilan tinchlik va barqarorlik qaror topmaydi. Mamlakatning ichki ahvoli yaxshilanmaydi, uning xalqaro maydondagi obro‘si ortib qolmaydi.

Amir Temur Movarounnahrni mog‘ullar hukmronligidan ozod etib, bu qadimiy mamlakatda mustaqil davlat barpo etgan bolsada, hali mamlakatda barqaror tinchlik

[4] https://fayllar.org/

o'rnatilgan emas edi. Bir tomondan ayrim viloyat amirlari Amir Temur hokimiyatini tan olishdan bosh tortib turgan boʻlsalar, ikkinchi tomondan mamlakatning gʻarbiy, janubiy va janubi-gʻarbiy hududlari notinch edi. Shuning uchun ham Amir Temur dastlabki yillarda mamlakat sarhadlari xavfsizligini ta'minlashga kata ahamiyat berdi. Xorazm Oq Oʻrda hukmdorlariga tayanib, hanuz boysunishdan bosh tortib kelardi.Xorazmni Amir Temur Chig'atoy ulusining ajralmas qismi deb hisoblab, uni oʻz davlatiga qo'shib olish siyosatini tutdi. Ammo bu masala elchilar vositasida tinch yoʻl bilan hal etilmagach, Amir Temur Xorazm hududiga besh marotaba yurish qildi. Birinchi yurishi, 1371-yil yoz (iyul)ida Kat shahrini egallash bilan yakunlandi. Amir Temurning 1373-yil bahori va 1375-yil yozida Xorazm tomonga qilgan ikki yurishi natijasiz tugadi. Bu asnoda Oltin Orda xoni Toxtamish bilan ittifoq tuzib olgan Xorazm hukmdori Yusuf sofi, uning yordamida Amir Temur davlati hududlariga bir necha bor yurish qilib, Qorakol viloyati va Buxoro tumanlarini talon-taroj etdi. Bunday vaziyat shubhasiz, 1379-yilda Amir Temurni to'rtinchi marotaba Xorazmga qoʻshin tortishga majbur qildi .Lekin, bu yurish ham avvalgilari kabi sulh tuzish bilan tugadi. Biroq shunga qaramay, Yusuf sofi ilgari Xorazmning Chigatoy ulusiga tegishli bo'lgan janubi-sharqiy (Kot va Xiva shaharlari birga) qismini yana qaytadan bosib oldi. Amir Temur davlatiga nisbatan Yusuf Sofining bunday tajovuzkorona siyosati Xorazm ustiga Amir Temurning beshinchi marta yurish qilishiga sabab boldi. 1388-yilda Xorazmning poytaxti vayron etilib, Amir Temur davlatiga boysundirildi.[5]

Shu zaylda Amir Temur Movarounnahr va Xorazmda ichki tarqoqlik, o'zaro nizolar, shuningdek, Mogʻuliston tomonidan bo'lib turgan tazyiqqa chek qoyib, ushbu hududda yashovchi el-u elat va xalqlarni yagona davlatga birlashtirdi. Bu shubhasiz, Movarounnahr aholisi taqdirida ijobiy ahamiyat kasb etdi.

Ammo, Amir Temur bu bilan cheklanib qolmadi. Tez orada u qoʻshni davlatlar va xalqlar ustiga yurish qilib, ularni oziga boysundirish va markazlashgan buyuk saltanat barpo etishni oz oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bu davrda Xuroson va Erondagi ijtioiy-siyosiy vaziyat uning uchun juda qoʻl kelardi. Amir Temur harbiy yurishni Xurosondan boshladi.1381-yilda u Hirotni egalladi. Jom, Sarxs, Qavsiya shaharlarini jangsiz taslim etdi. Xuroson, xususan uning poytaxti Hirot strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, Eron, Iroq, Shom va boshqa mamlakatlarga o'tishda asosiy yoʻlak vazifasini oʻtar edi. 1381-1384-yillar davomida Amir Temur Eronning katta qismini egalladi. Avval (1381) Kalot, Turshiz va Sabzavor, keyin (1383) Seistonning Zireh, Zova, Farah va Bust qal'alari, 1384-yilda esa Astrobod viloyati va Ozarbayjonning Omul, Sori, Sultoniya va Tabriz shaharlari boʻysundirildi.

Amir Temur Eron, Ozarbayjon, Iroq va Shom (Suriya) ustiga uch marta lashkar tortdi. Bu yurishlar tarixda uch yillik, besh yillik va yetti yillik urushlar nomi bilan mashhur. Uch yillik (1386-1388) harbiy yurishlar oqibatida Ozarbayjon, Iroqning shimoliy qismi, Gurjiston va Van koli atrofidagi yerlar egallandi.[6]

Shundan so'ng Amir Temur butun e'tiborini Eron, Iroq, Suriya, Kichik Osiyo va

[5] *Hamidulla Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati 1996*
[6] https://fayllar.org/

Hindiston yerlarini uzil-kesil zabt etishga qaratdi. U besh yillik (1392-1396) urush davomida Garbiy Eron, Iroqi Ajam va Kavkazni egalladi, natijada muzaffariylar va jaloyiriylar sulolasining hukmronligiga barham berildi.[7]

Amir Temurning yetti yillik ya'ni 1399 — 1404-yillarda olib borgan harbiy yurishlari natijasida Shomning Halab (Aleppo), Xums, Baalbek (Ba'albak), Dimishq (Damashq) kabi yirik shaharlari va Iroqi Arabning Ubuliston o'lkasi (qad. Kappadokiya) bilan Bag'dod, shuningdek Turkiyaning katta qismi zabt etiladi.[8]

Amir Temurning Hindistonni bosib olish uchun qilgan yurushlari (1398-yil may-1399-yil mart) qariyb o'n bir oy davom etdi.Amir Temur Hindistondan katta o'lja, shu jumladan, 120 jangovar fil bilan qaytdi.O'ljalarning bir qismi qo'shinga taqsimlab berildi, qolgani Kesh va Samarqand shaharlarida olib borilayotgan qurilishlarga sarflandi.

Amir Temur va Boyazid Yildirim o'rtasidagi jang 1402-yilning 25-iyulida bo'lib o'tadi. Manbalarda takidlanishicha Turkiya sultonining qo'shinini taxminan 160ming jangchidan iborat bolgan.Sohibqiron armiyasi ozining ananaviy jangovar tartibi yasolda harakat qiladi. Sipohning qirq qoshun-qismdan tashkil etilgan himoya uchun markazi-qolga Sohibqiron bevosita qomondonlik qiladi. Shiddatli to'qnashuv keskin va uzoq davom etadi. Nihoyat Amir Temur qismlarining siquviga bardoshi qolmagan sulton qo'shinlari chekina boshlaydi. Boyazid qo'mondonligidagi jangchilar so'nggi nafasgacha qarshilik ko'rsatishda davom etadilar. Anqara jangida Amir Temur jahonning buyuk sarkardalaridan biri Boyazid Yildirim ustidan galaba qozondi. Turkiya sultoni asir olindi. U bilan birga xotini serb malikasi Olivera, og'illari Muso va Iso Chalabiylar ham asir tushdilar. So'ng Amir Temur Anadoli yarim orolini egallab, Orta dengizning sharqiy sohilida joylashgan Izmir shahrini zabt etdi va salibchilarning Yaqin Sharqdagi oxirgi qarorgohiga barham berdi. Songra, Egey dengizida joylashgan Xios va Lesbos orollaridagi Genuya mulklarining hukmdorlari unga taslim boldilar, Misr ham oz itoatkorligini izhor etdi. Amir Temur Anqara, Nikeya, Bursa va Izmir shaharlarini egallab, Vizantiya va butun nasroniy olamining Boyazidga yigib bergan bojlaridan iborat katta boylikni qolga kiritdi. Birgina Bursa shahridan olingan oltin va javohirlarning ozi kattagina karvonga yuk bo'lgan. Bandi qilingan Boyazid ordugohga olib kelingach, Amir Temur unga hurmat va ehtirom korsatadi. Uning vafotidan song (1403-yil 9-mart) esa vorislariga himmat kozi bilan boqib, ularga beqiyos muruvvatlar qildi. Chunonchi Boyazidning tongich og'li Sulaymon Chalabiyni turklarning Yevropadagi viloyatlariga hokim etib tayinladi. Edirni (Adrianopol) shahri uning poytaxti etib belgilandi. Anadoluning shimoli-garbiy qismi suyurg'ol sifatida Iso Chalabiyga inom qilinib, Bursa shahri uning poytaxtiga aylantirildi.Usmonli turklar davlatining markaziy qismini boshqarishni Muso Chalabiyga topshirdi.[9]

Amir Temur Usmonli turklar davlatini butunlay bosib olish niyatida bo'lmagan. Chunki u Yevropa davlatlarining Yaqin Sharq mamlakatlariga nisbatan tajovuzkorona

[7] https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa
[8] https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa
[9] https://malumot.ru/

niyatda ekanligini yaxshi tushunardi. Shuning uchun ham Amir Temur Usmonli turklar davlatini saqlab qoldi va Boyazidning vorislariga muruvvat qo'lini cho'zdi. Shunday bo'lsada, Boyazid ustidan qozonilgan bu g'alaba bilan Amir Temurni Fransiya qiroli Karl VI (1380-1422), Angliya qiroli Genrix IV (1399-1407) tabriklab, unga maxsus maktub yubordilar.Chunki Amir Temur endigina uyg'otayotgan Yevropaga ulkan xavf solib turgan Usmonli turklar davlatiga zarba berib, butun Yevropaning xaloskoriga aylangan edi.[10]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://fayllar.org/
2. Hamidulla Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati 1996
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa
4. https://malumot.ru/
5. Ibn Arabshoh, Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), T. 1992

[10] *Ibn Arabshoh, Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), T. 1992*